

3. Бала О. Економічне оцінювання та розвиток корпоративної культури машинобудівних підприємств : дис. ... кандидата економічних наук: 08.00.04 / Бала Ольга Іванівна. — Краматорськ, 2007. — 207 с.

4. Белова Л. И. Корпоративная культура российского университета как объект социокультурного анализа (на примере Южно-Уральского государственного университета) : дис. ... кандидата культурологии: 24.00.01 / Белова Людмила Ивановна. — Челябинск, 2009. — 186 с.

5. Егоршин А. П. Организация работы с персоналом / А. П. Егоршин // Управление персоналом. — 1998. — № 1. — С. 8—13.

6. Зубрева Н. В. Організаційна культура як соціальне явище : дис. ... кандидата соц. наук: 22.00.04 / Зубрева Надежда Владимировна. — Харків, 2003. — 192 с.

7. Ионцева М. В. Социально-психологические основы формирования корпоративной культуры вуза : дис. ... доктора псих. наук: 19.00.05 / Ионцева Мария Владимировна. — М., 2006. — 428 с.

8. Капитонов Э. А. Корпоративная культура: стратегическое направление развития социально-трудовых отношений / Э. А. Капитонов. — Ростов-на-Дону : Изд. РГУ, 2003. — 192 с.

9. Картавих О. В. Аксеологічні основи формування загальної культури студентів вищих технічних навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теор. і метод. професійної освіти” / О. В. Картавих. — Харків, 2002. — 20 с.

10. Карташов Л. В. Организационное поведение / Карташов Л. В., Никонова Т. В., Соломанидина Т. О. — М. : ИНФРА-М, 2002. — 220 с.

11. Радугин А. А. Введение в менеджмент: социология организаций и управления / А. А. Радугин, К. А. Радугин. — Воронеж, 1995. — 386 с.

12. Родин О. Концепция организационной культуры: происхождение и сущность / О. Родин — М. : 1998. — 470 с.

13. Удальцова М. В. Социология управления: [учеб. пособие] / М. В. Удальцова. — М. : ИНФРА-М, 1998. — 320 с.

14. Философский энциклопедический словарь / [Под ред. С. С. Аверинцева] — 2-е изд. перераб. и доп. — М. : Сов. Энциклопедия, 1989. — 785 с.

15. Ходаківський Є. І. Психологія управління / Ходаківський Є. І., Богоявленська Ю. В., Грабар Т. П. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 362 с.

ОПТИМІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ОФЦЕРА ШЛЯХОМ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ КУЛЬТОВОЇ СТРІЛЬБИ

УДК: 159.922.7:378.635.541.2.091.212.7.

Богуш О.Ю.

Статья представляет условия оптимизации психологического обеспечения огневой подготовки в процессе обучения курсантов военной академии. Даны характеристики качественной динамики психологического сопровождения учебы пулевой стрельбы.

Ключевые слова: психологическое сопровождение, обучение, пулевая стрельба, курсанты, военная академия.

This article is about optimization of psychological support of fire training in the process of teaching cadets of military academy. Explained description of high-quality dynamics of psychological accompaniment teaching of fire training.

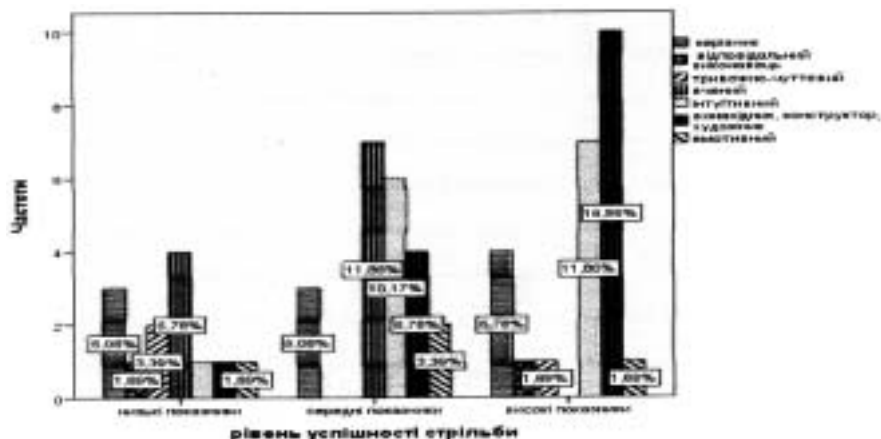
Key words: psychological accompaniment, education, fire training, cadets, military academies.

Актуальність дослідження психологічної складової кульової стрільби обумовлюється, з однієї сторони, соціальною значущістю підготовки майбутнього офіцера як захисника країни, з іншої – відставанням матеріальної складової підготовки військовослужбовців від світових стандартів, при цьому наявна недостатня розробленість саме психологічних аспектів, на що не раз вказувалось як науковцями інших галузей науки, спортсменами, так і самими психологами. Як відомо, впевненість особистості у перемозі залежить від упевненості у власній зброї та володінні нею (О. В. Барабанщиков та ін.), про це свідчать і методичні нароби заслужених тренерів (Л.М.Вайнштейн та ін.). У структурі підготовки майбутнього офіцера з високим рівнем вогневої підготовки питома вага психологічної складової виключно висока.

Армійський досвід вогневої підготовки майбутніх офіцерів, для яких стрільба з пістолета є справою професійною, однозначно говорить про практичну нездоланність хвилювання при стрільбі. Цією обставиною зазвичай пояснюють наявність у деяких професійних військових «вогневої немочі», що називають на військовому сленгу невміння влучно стріляти. Вона відзначається у них практично протягом усієї служби. Таким самим є стан і в правоохоронних органах – багато хто не вміє влучно стріляти в будь-яких умовах. Рішення проблеми зазвичай шукають у збільшенні числа тренувань без босприпасів, у регулярному проведенні стрільб. Але з якихось причин помітного успіху в подоланні «вогневої немочі» у цих осіб не спостерігається. Головною причиною цього є неможливість вгамувати хвилювання, пов'язане з тремтінням руки при прицілюванні і невпевненістю в позитивному результаті пострілу. Успішні дії на заняттях з кульової стрільби часто блокуються психологічними факторами, до яких відносяться: недооцінка значення стійкості для надійного попадання в центр мішені і помилкові погляди, що потрібний рівень стійкості буде досягатися само собою, в процесі роботи над пострілом; переключення уваги в завершальній фазі пострілу з вимог стійкості на роботу вказівного пальця; відсутність установок на збереження прицілювання незалежно від того, чи стався постріл; недостатній рівень дисциплінованості у своїй роботі, прагнення до отримання задоволення, а не тільки гарного пострілу; орієнтація на досягнення задовільного результату стрільби.

Наші дослідження показали, що успішність стрільби залежить від індивідуально-психологічних особливостей людини. Застосування нами тесту «Конструктивний малюнок людини з геометричних фігур» (Е. Махоні, А. Лібін) для виявлення індивідуально-типологічних відмінностей особистості та лідерських якостей (рис. 1) показало, що тип «винахідник, конструктор, художник» надає найбільші показники успішності кульової стрільби, на другому місці – «інтуїтивний» і на третьому – занурений в свої проблеми тип «вчений». Спільні характеристики цих типів свідчать про роль автоматизму при розвитку успішності кульової стрільби.

Тип «відповідальний виконавець» надає нам рівною мірою кількість як в показниках успішності, так і в показниках неуспішності кульової стрільби, незначно успішніше від нього виступають емотивний та тривожно-чутливий. Тип керівника з характерними для нього лідерськими якостями надає практично рівною мірою показники успішності та неуспішності кульової стрільби. Таким чином рівень успішності ніяк не залежить від розвитку саме лідерських якостей.

Встановлення зв'язку показало залежність успішності стрільби від типу індивідуально-особистісних відмінностей $r = 0,271$ при рівні значущості $p \geq 0,05$. Це дало нам підставу виявити, що тип індивідуально-особистісних відмінностей залежить від рівня стійкості до бойового стресу ($r \sim 0,273$) при $p \geq 0,005$; адаптивності в поведінковій регуляції ($r \sim 0,356$) при $p \geq 0,01$, рівня тривожності ($r \sim 0,358$) при $p \geq 0,01$; тривожності ($r \sim 0,313$) при $p \geq 0,05$, агресивності ($r \sim 0,408$) при $p \geq 0,01$. Як висновок можна говорити, що індивідуально-особистісні відмінності впливають на успішність навчання не безпосередньо через стійкість до бойового стресу тощо, але й у зв'язку з діяльнісними характеристиками людини — «конструктор», «вчений», «керівник» тощо.

Підготовка майбутнього офіцера у кульовій стрільбі носить міждисциплінарний характер. У діяльності стрілка міститься психологічна і психофізіологічна складова. Постріл як дія рухова, фізична, цілком залежить від дії перцептивної — правильної переробки зорової інформації та її координації з м'язовими відчуттями, що є важливими характеристиками структури діяльності стрілка [1].

Серед існуючих поглядів на процес стрільби виділяється точка зору, що треба підходити до стрільб при актуалізації несвідомої складової цього процесу, збільшуючи кількість стрільб. Інша позиція, якої ми притримуємось, не зменшуючи значення кількості стрільб, спонукає розглядати стрільбу, процес навчання якій має усвідомлений характер і тому результати підготовки майбутнього офіцера у такий спосіб мають більш прогнозований характер.

Психолого-педагогічні теорії, що розкривають сутність і закономірності процесу засвоєння, є асоціативно-рефлекторна концепція та концепція поетапного формування розумових дій. Асоціативно-рефлекторна концепція навчання ґрунтується на основі наукових уявлень про умовно-рефлекторну діяльність головного мозку, відкриті І. М. Сеченовим і І. П. Павловим. Їх суть в тому, що людський мозок має здатність не тільки запам'ятовувати сигнали органів почуттів, але також встановлювати і відтворювати зв'язок (асоціації) між окремими подіями, фактами, в чомусь подібними та різними. Всі асоціації поділяються на «локальні» або «однoliniнні», що представляють зв'язок між окремими фактами (сприйняттями) безвідносно до системи даних явищ; ті, що приводять від сприйняття до уявлень і понять; «внутрішньосистемні» - ті, що забезпечують систематизацію асоціативних рядів у єдину систему в межах теми навчального предмета; «міжсистемні» або «міжпредметні» асоціації безперервно змінюються, перетворюються в ході навчання.

Найвищий результат у навчанні досягається при дотриманні наступних умов: формування активного ставлення до навчання з боку учнів; подачі навчального матеріалу в певній послідовності; демонстрації і закріпленні у вправах різних прийомів розумової та практичної діяльності; застосуванні знань на практиці. Найвизначнішими представниками і творцями цієї концепції є І. М. Сеченов, І. П. Павлов, С. Л. Рубінштейн, Н. А. Менчинська, Д. Н. Богоявленський, Ю. А. Самарін, Є. М. Кабанова-Меллер та ін.

Процес засвоєння знань, згідно з асоціативно-рефлекторною концепцією, відбувається при сприйнятті досліджуваного матеріалу, осмисленні, запам'ятовуванню до застосовування на практиці. При цьому структура майстерності стрільби містить у собі, знання, прості вміння, навички, складні вміння, професійно-важливі якості. Найважливішими особливостями майстерності майбутнього офіцера є не тільки оволодіння зброєю, але й здібності до військової діяльності, професійна компетентність та гуманістична спрямованість, яка будується на основі ціннісних орієнтацій.

Згідно з теорією поетапного формування розумових дій (П. Я. Гальперін), на першому етапі війни оволодівають орієнтовною основою дій — як виконувати дії, потім виконують їх в розгорнутій формі зі зброєю, бойовою технікою або їх заміною (креслення, моделі, макети), потім дії обговорюються вголос (речові дії) без опори на предмети, наступним етапом є обговорення «про себе», після чого відбувається перехід дії у внутрішній план, мисленнєве відтворення дій в згорнутому вигляді, тобто виконання, по суті автоматично.

У 2003 році А. Троцем показано, що підготовка офіцера проходить на основі професійного еталону та морального ідеалу, опанування якими здійснюється під керівництвом командира, на основі зворотнього зв'язку між тим, хто навчає, і тим, хто навчається.

Теоретико-методологічною основою нашої роботи стали також компетентнісний та особистісно-діяльнісний підходи, знання про суть психологічної підготовки і її особливості у кульовій стрільбі. «Стати компетентною особистістю означає набути нові властивості, які виражають якісний рівень її знань, умінь, досвіду» [6, с 148]. Професійна компетентність особи свідчить про рівень фахової підготовленості та здатності виконувати ті або інші фахові операції та посадові функції [6, с 152].

При формувальній роботі, що здійснювалась на заняттях з вогневої підготовки, ми виходили з припущення, що завдання кожного тренувального заняття — здійснення тренувального впливу на цілісну особистість майбутнього офіцера з моніторингом якостей, що розвиваються. При цьому важливим є врахування вікових особливостей майбутніх офіцерів з властивим для них романтизмом юності.

Майстерність у кульовій стрільбі представляє собою сукупність знань, навичок та вмінь, професійно необхідних якостей військовослужбовця, що дозволяють ефективно використовувати зброю і бойову техніку, успішно виконувати службові і бойові задачі (О. В. Барабанщиков). Ознакою успішності кульової стрільби стала майстерність того, хто навчається — майбутнього офіцера:

а) на високому рівні — впевнене і переможне усвідомлення себе майбутнім офіцером з характерним для нього професійним володінням зброєю і наявністю знань, простих та складних умінь, навичок та необхідним комплексом особистісних якостей;

б) на середньому рівні — наявність знань, простих та складних умінь, навичок та необхідного комплексу особистісних якостей;

в) на низькому рівні — наявність знань, простих умінь, навичок та окремих особистісних якостей.

В свідомості майбутнього офіцера має закріпитися психологічний механізм управління спуском. Вимога плавності спуску нерідко витісняє зі свідомості стрілка те, що плавність не самоціль, не самостійний елемент техніки прицільного пострілу, а тільки спосіб не порушити положення наведеної в ціль зброї. Слід підкреслити особливу роль уявлень в підготовці майбутніх офіцерів, як це показано рядом джерел з числа навчальної та методичної літератури (О. В. Барабанщиков та ін.)

Психологічний центр дії невмілого стрілка — помилкове уявлення про техніку прицілювання і здійснення пострілу як про необхідність негайного (ривком!) спуску курка в ту коротку мить, коли йому здається, що він зловив «потрібний момент». Ривок і відхилення лінії прицілювання вниз - політ кулі нижче цілі або вправо-вліво від неї. Результат такої дії — промах. Психологічний ефект промаху — досада. Унаслідок промаху або промахів виникає психологічний бар'єр. «Психологічний бар'єр — це вплив негативного минулого досвіду тих, хто навчається, який перешкоджає розумінню й правильній оцінці ситуацій, фактів, закономірностей, вибору способів дії, стратегій вирішення проблем, сприйняттю інновацій у навчальній діяльності, що, насамперед, виявляється в пізнавальній та комунікативній пасивності суб'єкта навчання та унеможливорює належне виконання ним навчальних завдань. Урешті-решт, утворюється ревербераційне коло, складові якого посилюють одне одного, розірвати яке покликаний викладач (Н. В. Сопілко)» [5].

Критеріями визначення динаміки психологічного супроводження та їх показниками при підготовці майбутнього офіцера у кульовій стрільбі стали:

1. Предмет уваги тренера при тренуванні майбутнього офіцера:

а) якість пострілу і особистісні якості як суто технологічні, так і професійноспрямовані;

б) якість пострілу і суто технологічні якості особистості;

в) предмет уваги — стрільба по мішені (невмілий «досвідчений»). Майбутній військовий веде стрілянину по мішені, показує високий результат на мішені, що розглядається як свідчення продуктивності.

2. Рівень вольової регуляції:

а) виконуються завдання, при яких рівень свідомості курсанта моделюється як і моделюються вольове навчальне напруження, що передбачається. При цьому здійснюється тенденція до перевищення попереднього звичного рівня труднощів при внутрішній організаційній розслабленості й зосередженості;

б) при сприятливих умовах рівень свідомості курсанта моделюється як і моделюється вольове навчальне напруження, що передбачається. При цьому тенденція до перевищення попереднього звичного рівня труднощів при внутрішній організаційній розслабленості не відбувається;

в) виконання здійснюється стихійно, що обумовлює невпевненість у зброї, діях або надмірна ретельність та старанність.

3. Концентрована єдність та цілісність особистості в її хвилюваннях:

а) єдність та цілісність особистості у концентрації і розслабленості при використанні хвилювання як оптимізуючого чинника підбадьорення;

б) переживання з несуттєвих причин при періодичному фоновому згадуванні минулих промахів;

в) переживання з несуттєвих причин, існуюче хвилювання виступає як чинник пригнічення.

4. Ставлення до успіху і невдачі.

а) констатуюча свідомо впевненість на основі концентрації уваги на тому, що треба зробити, щоб досягти успішності при ігнорування невдачі як результату і не зосереджуваності на можливому результаті взагалі (Ніхто не викликає стільки симпатій як «мазила» і як супутнику ми віддаємо перевагу).

б) періодичне відволікання від процесу досягнення мети до аналізу минулих результатів;

в) самовпевненість, що передбачає періодичні вправи без належної підготовки.

5. Психофізіологічна єдність дій при пострілі:

а) регулюється зайве психофізіологічне напруження у м'язах;

б) психофізіологічне напруження у м'язах не стає предметом уваги;

в) психофізіологічне напруження у м'язах стає дезорганізуючим чинником марного намагання покращити результат.

Ставлення до хвилювання ми змінювали шляхом усвідомлення курсантами наступних механізмів, що мають закономірний характер: існує наявність зв'язку між збудженням і хвилюванням. збудження передбачає побоювання і тривогу і, посилюючись, до певної міри покращує дію. Але існує певна межа збудження, його піковий вияв, за яким дія погіршується завдяки зайвому напруженню. Далі включаються особистісні механізми бажання «не вдарити обличчям у багнюку», зберегти власне «Я», посилюється агресія і порушується темп стрільби. Це зайве напруження, споріднене дії психологічного стану афекту, можливо попередити лише на етапі входження у нього і надситуативного спостереження за собою по ознаках фізіологічних проявів його наступу. Свідоме розслаблення м'язів — майже єдиний спосіб холонокровного виходу з такого стану.

За визначенням, воля — це «здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи водночас внутрішні перешкоди, тобто свої безпосередні потяги й стремління» [3, с. 54]

У напрямку розвитку вольових зусиль пропонувались вправи, де курсант міг попрацювати з тими аспектами стрільби, які містили для нього проблему. Серед інших вольових якостей найбільшу користь має розвиток відповідальності у зв'язку з внутрішнім локусом контролю, коли людина не боїться брати на себе відповідальність у зв'язку з поразкою.

Для оптимізації кульової стрільби нами пропонувано розгляд складових успіху і розбиття переконання, що успіх залежить лише від вдалого збігу спуску курка з моментом суміщення лінії прицілювання з точкою під «яблучком». Від влучної стрільби не бажано впадати в ейфорію, а від поразки — в депресію.

Психологічним механізмом оптимізації стрільби є концентрація уваги на власних успіхах порівняно з самим собою, а не з членами групи. Одним з психологічних прийомів страхівки себе від неуспіху є надання членам своєї групи переваг порівняно з умовами власної стрільби. Коли для основи неуспіху є незалежна від суб'єкту причина, успіх має вищу якість. Орієнтація на успіх має стати способом життя.

Одна з головних умов успішної стрільби — не боятися не влучити. Адже думка про невдачу є найсильнішою спонукальною причиною її виникнення (М.Цзен).

Потенційна налаштованість на майбутню діяльність, готовність психофізичних сил до її здійснення, установка програмує рухові дії, психологічні процеси і стани, що входять в комплекс підготовки стрільця. Створювані в нашій свідомості образи зберігаються в пам'яті, актуалізуючись, найчастіше вже мимоволі, при виникненні відповідної ситуації.

Необхідною умовою успішності кульової стрільби є переконаність майбутнього офіцера в необхідності проводити її систематично, ґрунтуватися на теоретичних знаннях, психологічних закономірностях, що пояснюють запропоновані рекомендації. Практичним заняттям повинні передувати усвідомлене уявлення тренуваних дій і психологічних станів.

Серія занять, що були проведені нами з актуалізацією психологічної складової завершувалась вправами — порівняннями успішності у стрільбі з головними принципами «влучення у яблучко» при досягненні загальних життєво важливих цілей. Система життєвих ставлень — до себе (віра в свої сили), до перемоги і невдачі; до діяльності і занять, пов'язаних з кульовою стрільбою, до самої ролі психологічного супроводження кульової стрільби.

Тренування психологічного настрою на заняття з кульової стрільби складається з двох частин: фази заспокоєння (релаксації), що готують психіку до сприйняття уявних образів і фази концентрації уваги на тренуваних діях і станах.

Фаза релаксації звільняє свідомість від інших дратівливих факторів. Тривалість заняття 20-30 хвилин. З них тривалість фази релаксації 5-7 хвилин, фази активації по 20-30 секунд, вона повторюється або змінюється спрямованістю уваги. Проведене три-чотири рази на тиждень, протягом трьох-чотирьох місяців, таке психологічне тренування робить свій дієвий вплив. Фаза

активації вимагає чіткості представлення образів, конкретності формулювань. Їх зміст має бути завчасно глибоко продуманий і зрозумілий. Кожне психологічне тренування містить тільки обмежену кількість тренуваних елементів — від двох до чотирьох. Паралельно з психологічним тренуванням проводиться робота, спрямована на тренування специфічних якостей — сили і силової витривалості м'язів, що утримують руку зі зброєю при прицілюванні і лежать в основі техніки прицільного пострілу, навантаження реально доповнюють уявлення як і робота з пістолетом, макетом пістолета або іншим обтяженням. У той же час психологічне тренування формує установки на потрібний рівень м'язових напружень, тривалість їх збереження, запобігання мимовільних знижень м'язового тону. Закріплення зап'ястного суглоба та забезпечення нерухомості мушки в прорізі цілика при виконанні пострілу вимагає не стільки сили зап'ястного суглоба, скільки жорстких установок на його закріплення. З наближенням пострілу ця дія виходить з під контроль свідомості і повинна здійснюватися за рахунок сформованих навичок, автоматизовано. Психологічне тренування сприяє вирішенню цього завдання. Таким чином, розвиток фізичних можливостей стрілка при психологічному забезпеченні процесу прицілювання дозволяють досягати мінімально необхідного рівня стійкості зброї при прицілюванні. Психологічна підготовка сприяє закріпленню в м'язовій пам'яті необхідних рухових дій і пов'язаних з ними м'язових зусиль.

Три-чотири секунди завершальної фази пострілу є найбільш відповідальною ділянкою виконання прицільного пострілу і найбільш чутливою. Автоматизований розвиток завершальної частини спускового процесу при фокусуванні зору на цілику сприяє забезпеченню нерухомості мушки в прорізі і має позитивний вплив на стійкість руки зі зброєю. При цьому збереження уваги на робочих процесах залишається так, як ніби-то постріл ще не відбувався. Важливою є спрямованість і послідовність перемикання уваги.

Емоційні реакції, викликані участю військовослужбовців на психологічній смузі перешкод, набувають властивості стресорів, які чинять негативний вплив на працездатність стрілка, що відбувається не самі по собі, а в залежності від ставлення до них майбутнього офіцера, його досвіду і схильності сприймати їх вплив. Психологічне тренування спрямоване на те, щоб при звичайти психіку військовослужбовця успішно виконувати поставлені завдання в складних умовах бою або хоча б послабити вплив стресових факторів. Психологічне супроводження дозволяє формувати у свідомості курсанта образи різних варіантів психологічного стану, зберегти їх в емоційній пам'яті і ввести в дію в необхідний момент. У напружених умовах бою воїн думає символами, які асоціюються з потрібним станом, що закарбувався в спільній дії під час подолання психологічної смуги перешкод.

Висновки:

- психологічне супроводження навчань з кульової стрільби має відбуватись відповідно фазам пострілу;
- актуалізація психологічних чинників на основі свідомого їх залучення до процесу кульової стрільби робить психологічне супроводження інтегруючою складовою загальної підготовки майбутнього офіцера як особистості професійного захисника країни з властивими відповідними особливостями концепції «Я»;

- юнацький романтизм курсантів у ставленні до кульової стрільби стає органічним віковим підґрунтям до формуванні свідомої професійності;

- отримані результати у практичному відношенні стосовно підготовки майбутніх офіцерів у вищому навчальному військовому закладі знаходять своє практичне втілення при організації диференційованого підходу у процесі як навчання майбутніх спеціалістів у вищих військових навчальних закладах, так і спеціальної підготовки до виконання поставлених завдань індивідуально та групою. Психологічні основи методики цієї роботи мають вивчатися надалі.

Список використаних джерел:

1. Бадмаев Б. Психология меткого выстрела // Военный вестник, 1977, № 9/ — С. 14-25.
2. Вайнштейн Л. М. Оружие-пистолет. Учебно-методическое пособие по стрельбе из пистолета: электронный ресурс: http://handguns.g00net.org/Training/Txt_Rkw_1.htm
3. Воля//Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. — М., 1996. — С.56.
4. Симонов П. В. Междисциплинарная концепция человека: Потребностно-информационный подход // Человек в системе наук/ П. В. Симонов. — М., 1989. — С. 35-89.
5. Сопілко Н.В. Особливості подолання психологічних бар'єрів у студентів у процесі навчання : дис. канд. психол. наук. зі спеціальності 19.00.07 — “Педагогічна та вікова психологія”. — Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. — Хмельницький, 2008. — 19 с.
6. Циба В.Т. Психологічні засади соціальної психології: системний підхід: монографія/ Віталій Трохимович Циба. — К. : Університет «Україна», 2011. — 359 с.
7. Цзен, Н.В. Психотехнические игры в спорте / Н.В. Цзен, Ю.В. Пахомов. — М. : Физкультура и спорт, 1985. — 160 с.
8. Идентичность: Юность и кризис. Э. Эриксон // Флинта, МПСИ, Прогресс, 2006. — 352 стр.

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

УДК: 378+008+37.015+37.03

Кічук Н.В.

У статті розкрито сутність поняття «полікультурна особистість» та охарактеризовані основні принципи, які можуть бути покладені в основу її формування.

Ключові слова: полікультурність, полікультурна освіта, полікультурна особистість.

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ЛИЧНОСТИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Кичук Н. В.